

TEORIE ETNICITY: ČÍTANKA TEXTŮ¹⁾

Jan Hladík

Výraz *eticita* se nám v uplynulých desetiletích zabydlel – kromě společenských a humanitních věd – také v mediálním diskurzu i v každodenní řeči a porozumění, s čím vlastně máme tu čest, to zrovna neprospívá. Rozvolněnost sémantických kontextů, v nichž je výraz *eticita* (či adjektivum *etnický*) používán (či nezřídka nadužíván), však nepadá na vrub jen neakademickému prostředí. I v prostředí akademickém se můžeme setkat se zdánlivě neproblematickým používáním výrazů *eticita* a *etnický*, aniž by někdy bylo vůbec definované, co tím ten který autor myslí. Stejně tak lze čas od času vypozorovat snahy o jakousi všeobjímající definici, která by v „té etnicitě“ udělala jasno jednou provždy. Ani s jednou z výše uvedených neřestí se v *Teorii etnicity* nesetkáme – editor čítanky, antropolog M. Jakoubek, se vůči nim naopak důsledně vymezuje a v úvodní části *Předmluvy* (která jinak čítá přes sedmdesát stran a je tak spíše samostatným oddílem), se v tomto zmatení snaží udělat kontextuální i epistemologický pořádek. S nezbytnou opatrností lze říci, že kniha představuje různé teorie etnicity, které však nesmíme chápat jako objektivní popisy vnějších fakt, nýbrž jako analytické nástroje ke zkoumání lidových modelů etnicity. Abychom parafrázovali P. Baršu, všechny diskurzy (včetně těch teoretických), jsou nejprve součástí sociální reality, a až v druhém řádu jejím odrazem. To však neznamená – jak Jakoubek ve svém úvodu upozorňuje – že lze tento nástroj používat neproblematicky, nereflektovaně, neboť už tím, že etnicitu jakožto analytickou kategorii vůbec uplatňujeme, předjímáme povahu odpovědi na námi poptávané otázky.

Čítanka *Teorie etnicity* nestaví na zelené louce, naopak příznaně navazuje (či spíše reaguje) na některé starší práce, které v Česku v minulosti vyšly. Jednalo se v první řadě o knihu *Pohledy na národ*

a *nacionalismus. Čítanka textů* (2003) od Miroslava Hrocha a o práci Thomase Hyllanda Eriksena *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy* (2012). Jak ovšem sám editor ve svém obsáhlém úvodu zdůrazňuje, jedním z hlavních cílů čítanky je snaha sémanticky zkultivovat a teoreticky dovybavit společenskovední prostor, v němž se s etnicitou operuje. Kniha *Pohledy na národ a nacionalismus* byla do jisté míry editorovi přiznanou inspirací. Jak už však její název napovídá, Hrochova čítanka se zaměřuje na otázky nacionalismu – byť ty jsou s etnicitou bytostně (ne však neproblematicky) spjaty. Na rozdíl od práce z roku 2003, která sestávala z výtahů a zkrácených překladů, však *Teorie etnicity* čtenářům přináší texty celé a naplňuje tak imperativ nezbytného promyšlení původních textů a pramenů. Druhou knihou, ke které se autoři vztahují, je práce v Česku hojně překládaného Thomase H. Eriksena. Ostatně, část autorů, kteří se podíleli na překladech v *Teorii etnicity*, zároveň stojí za překladem *Etnicity a nacionalismu*, sám editor čítanky pak k Eriksenově knize napsal doslov. Jakoubek zároveň ve svém úvodu *Teorie etnicity* Eriksenovo pojetí do určité míry problematizuje, když ukazuje, jak Eriksen o etnicitě píše v singuláru, „jako by veškeré jím komentované texty hovořily o jedné a téže etnicitě“ (s. 21). Ačkoliv je v názvu předkládané čítanky *eticita* rovněž v singuláru, Jakoubek k tomuto podotýká, že důvodem není snaha jednoznačně narýsovat hranice, nýbrž (domnělá?) nepřipravenost čtenáře i jazyka na pluralizaci etnicity (pozn. 23 na s. 24). Samotná Jakoubkova *Předmluva* také tvoří (ať chce či nechce) jistý klíč, jak k následujícím textům přistupovat, když je v krátkých medailoncích představuje a teoreticky ukotvuje.

Kromě *Předmluvy* je čítanka rozčleněna na tři tematické části, které zároveň tvoří tři roviny, kudy se čtenář může ubírat: úvodních sedm překladů v oddíle *(Meta)teoretické studie* jako jistý teoretický základ k druhému oddílu, jedenácti překladům *Jednotlivých přístupů k tematizaci etnicity*, a na závěr nejempiričtější zaměřené texty v oddílu *Případové studie*. Samotný

1) Marek Jakoubek (ed.). *Teorie etnicity: Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2016. 733 s. ISBN 978-80-7419-185-5

výběr textů k překladu do značné míry definuje, v jakých intencích se bude o etnicitě přemýšlet. Podíváme-li se na výběr příspěvků optikou dichotomie primordialistický versus modernistický přístup, pak dominuje pojetí modernistické. *Teorii etnicity* by možná slušel podnázev *čítanka antropologických textů*, neboť jejich výběr je ohraničen právě perspektivou antropologie. Na rozdíl od například na západních univerzitách hojně používaného výboru *The Ethnicity Reader* (2010, 2. ed.) od Guibernauové a Rexe se tak čtenář nedočká pojetí etnicity z perspektivy historie (Anderson, Hobsbawm) či politické filozofie (Kymlicka, Balibar). Dalším kritériem výběru byl rovněž jazyk, z něž jsou všechny práce přeloženy – všechny studie byly přeloženy z angličtiny. Převážná část textů je rovněž staršího data, což je, dle editora čítanky, snaha představit hlavní proudy a cesty, jimiž se (antropologická) diskuze o etnicitě ubírala a na něž dnešní linie bádání navazují. Jakoubek také záměrně zužuje výběr a vynechává tak autory, kteří etnicitu rozměňují v nekonečných formách hybridity (třeba Homi Bhabha či Néstor García Canclini), či k ní připojují všemožné předpony (post-, meta-, metro- atp.). I tak se samozřejmě do čítanky dostali autoři, kteří nejvýrazněji spoluutvářejí současné směry bádání. Kromě již zmiňovaného Thomase H. Eriksena jde o manžele Jane a Johna Comaroffovi či o Rogerse Brubakera. Ve výboru také nechybí autoři, jejichž práce byly pro ustavování bádání o etnicitě zásadní (Fredrik Barth, Nathan Glazer) a kteří patří mezi klasiky disciplíny (Max Gluckman).

V prvním oddílu, „(Meta)teoretických studiích“ jsou – jak už název napovídá – zařazeny texty, které se ve studiu etnicity snaží udělat jasno po stránce terminologické a epistemologické. Studie Elizabeth Tonkinové, Maryon McDonaldové, Malcolma Chapmana „Etnicita“ je historickým trasováním tohoto výrazu a jeho příbuzných a alternativ. Přehledovou funkci mají rovněž příspěvky Michaela Hechtera „Teorie etnických vztahů. Primordialistické vs. strukturální výkladové modely“, „Epistemologický status konceptu etnicity“ Thomase H. Eriksena a do určité míry také text Jacka D. Ellera a Reeda M. Coughlana „Bída primordialismu: demystifikace etnických vazeb“, který si za cíl bere Clifforda Geertze (byl lepším terčem by byl třeba takový Edward Shils). Ostatně Geertzovo pojetí etnicity, či spíše jeho pojetí

primordiálních vazeb (třeba v eseji „The integrative revolution: primordial sentiments and politics in the new states“ z *Old societies and new states: The quest for modernity in Asia and Africa* /1963/) by čítance slušelo. Druhý oddíl, „Jednotlivé přístupy k tematizaci etnicity“ otevírá slavná Barthova předmluva ke knize *Etnické skupiny a hranice*. Ne nadarmo se do textů věnujících se etnicitě stále znovu vkrádá slovní spojení „post-barthovské přístupy“, jakožto uchopení významu hranic mezi různými kategoriemi (symbolickými, sémantickými, prostorovými) na proces formování oddělených, vnitřně soudržných entit. Jak ve svém úvodu trefně podotýká Jakoubek (s. 35), postava Fredrika Bartha nám může být ilustrativním příkladem kontextuálního zmatení, které s sebou snahy o zařazení jednotlivých textů do určitých směrů zkoumání etnicity nesou. Barthovo pojetí etnicity bylo označováno za primordialistické, interakční, perennialistické, sociálně konstruktivistické či třeba instrumentalistické, a to jsme teprve na začátku. Rozvinutí některých Barthových tezí se v příspěvku „Rekonceptualizace etnicity: identita, kategorizace a moc“ věnuje Richard Jenkins, když podotýká, že identita je výsledkem vzájemného působení procesů probíhajících zevnitř (které tradičně stály v popředí zájmu antropologů) a těch, které působí zvenjšku. Do značné míry vymykající se je příspěvek belgického antropologa Pierra L. van den Bergheho, „Etnicita jako příbuzenský výběr: biologie nepotismu“, který v intencích sociobiologie chápe etnickou solidaritu jako sociální nadstavbu evolučního upřednostňování příbuzných organismů před těmi cizími. Třetí oddíl, „Případové studie“, otevírá příspěvek zakladatelské osobnosti manchesterské školy, Maxe Gluckmana s názvem „Sociální organizace moderního Zululandu“, v němž popisuje vzájemné vztahy (a konflikty) původních, černošských obyvatel a bělochů v této oblasti, která je dnes součástí Jihoafrické republiky a vyzdvihuje motiv hranic a jejich překonávání (*cross-cutting alliances*). Spojujícím prvkem třetí oddílu – kromě toho (jak je ostatně z názvu zřejmé), že se jedná o studie konkrétních případů – je jejich antiesencialistický přístup. Zřejmě nejpatrnější je to ve studii Rity Astutiové „Vezové nejsou druh lidí: identita, odlišnost a „etnicita“ rybářů západního Madagaskaru“. V ní autorka ukazuje, že madagaskarští Vezové identitu nechápou jako danost, která vyrůstá

z jedincova původu, nýbrž jako aktivitu: jedinec může jako Vezo jednat, může se žít prací jako Vezo či může obývat určité území jako Vezo. Jejich identita je tak identitou performativní a situační – změní-li se například obživa a místo pobytu daného Veza, jedinec přestává Vezem být.

Teorie etnicity překladatelského kolektivu okolo M. Jakoubka je vpravdě úctyhodným dílem – jak svým rozsahem a záběrem, vysokou úrovní překladů, tak i díky Jakoubkově konceptuálně a terminologicky skvěle zvládnutém (a již typicky polemickém) úvodu.

Snaha o ustálení české terminologie, vyjasnění a pročištění pojmů a jejich teoretické ukotvení je ostatně jedním ze zásadních přínosů této knihy. Jakoubek v již zmíněném doslovu k Eriksenově knize na důvod, proč vlastně texty z běžně používaných cizích jazyků překládat, naráží – chceme-li budovat českou vědu, je třeba promýšlet zásadní texty česky. Čítanka *Teorie etnicity* se tak pro nás, doufáme, stane referenčním bodem, či spíše výchozím místem pro preciznější a teoreticky robustnější sociálně vědní zkoumání etnicit(y).

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS / CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW 2019, ROČNÍK 55, ČÍSLO 2

STATI

Lukáš Slavík, Pavel Pospěch | Youtuberství jako konstrukce, destrukce a reparace soukromí

Markéta Šetinová, Jana Klímová Chaloupková | Role kognitivních schopností ve výběrovém párování: partnerské preference mladých lidí

Hana Daňková, Josef Bernard, Petr Vašát | Využití metody Respondent-Driven Sampling u populace lidí bez domova: základní principy, aplikace a praktická doporučení

Petr Soukup | P a d (Používání statistické a věcné významnosti v českých sociálních vědách)

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i.

Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6× ročně (4× česky, 2× anglicky).

Cena jednoho výtisku bez DPH je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Postservis, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9,

tel.: 800 300 302, e-mail: postabo.prstc@cpost.cz

100 ROKOV OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA¹⁾

Boris Vaňo

Publikácia 100 rokov obyvateľstva Slovenska popisuje, analyzuje a hodnotí vývoj obyvateľstva za posledných 100 rokov, t.j. od vzniku 1. Československej republiky po súčasnosť. Ide o komplexný pohľad na obyvateľstvo Slovenska z hľadiska obsahového zamerania aj časového obdobia. Touto publikáciou sa završuje viacročná práca autorov, ktorí sa systematicky venovali mapovaniu rôznych aspektov vývoja obyvateľstva na Slovensku v rôznych časových úsekoch 20. a na začiatku 21. storočia.

Publikácia primárne poskytuje demografický pohľad na obyvateľstvo, ktorý však obsahuje širší spoločenský kontext. Tento sa prejavuje zohľadnením širších súvislostí pri analýze rodinného a reprodukčného správania obyvateľstva ako aj demografických dopadov na počet, prírastok a hlavné demografické štruktúry obyvateľstva – vek, pohlavie a rodinný stav. Prejavuje sa však aj zameraním na ďalšie štruktúry obyvateľstva, ktoré sa nepovažujú priamo za demografické ale s demografickým vývojom tesne súvisia. Ide o vzdelanie, národnosť, náboženské vyznanie, ekonomickú a odvetvovú štruktúru. Pozornosť sa v publikácii venuje aj rodinám a prepojenie medzi spoločenským a populačným vývojom dokumentuje ucelený pohľad na vývoj populačnej politiky.

Z časového hľadiska sa analýza obyvateľstva na Slovensku zameriava na tri ťažiskové obdobia. Ide o medzivojnové obdobie 1918–1938, obdobie socialistického Československa 1948–1989 a obdobie po páde komunistického režimu od roku 1990 až po súčasnosť.

Z metodologického hľadiska je možné považovať analýzu za štandardnú, spĺňajúcu všetky požiadavky,

ktoré sa kladú na takýto typ prác. Pri analýzach demografických procesov sa uplatňuje prierezový aj generačný prístup, prospektívny pohľad na populačné starnutie je v podmienkach Slovenska nový.

Text je vhodne doplnený grafmi a mapami, takže jednotlivé kapitoly získavajú ucelenú podobu, pričom však zostávajú prehľadné a nie sú zafarbené zbytočnými detailami v zmysle komplexnosti pohľadu na obyvateľstvo.

Veľmi pozitívne treba hodnotiť hneď úvodnú kapitolu, ktorá je venovaná prehľadu prameňov, zdrojov údajov a literatúry. Prispieva ku komplexnosti publikácie, nakoľko zdroje údajov pomáhajú dokresliť pozadie vývoja obyvateľstva. Takýto ucelený prehľad prameňov a zdrojov údajov za dlhšie časové obdobie nie je bežný. Môže pomôcť aj ďalším autorom lepšie sa orientovať v demografickej problematike, nakoľko hlavne zdroje a pramene z prvej polovice 20. storočia, ktoré sú spojené so začiatkom československej štatistiky, nie sú všeobecne známe.

Všetky informácie, údaje a zistenia obsiahnuté v publikácii potvrdzujú a dokumentujú významné zmeny, ktorými prešlo obyvateľstvo Slovenska za posledných 100 rokov. Zmeny v reprodukčnom a rodinnom správaní boli tak zásadné, že sa v niektorých prípadoch hodnotia ako demografická transformácia. Dopady demografického vývoja na počet, prírastok a štruktúru obyvateľstva a následne na celé fungovanie spoločnosti sú a budú veľmi významné.

Aj keď z historického hľadiska publikácia nepokrýva dlhé obdobie, 20. storočie bolo bohaté na významné politické a spoločenské udalosti. Historicko-spoločenský kontext pre toto obdobie tvoria dve svetové vojny, viaceré lokálne vojnové konflikty, do ktorých sa však často zapájali aj svetové mocnosti, svetová hospodárska a svetová finančná kríza, viaceré migračné vlny, vznik a rozpad geopolitických blokov založených na totalitných režimoch, významné

1) Branislav Šprocha, Pavol Tišliar: 100 rokov obyvateľstva Slovenska. Bratislava, Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2018. 445 s., ISBN 978-80-89881-14-7.

integračné aj dezintegračné procesy, ktoré sa prejavovali v štátoprávnom usporiadaní aj v celkovom fungovaní spoločnosti, predovšetkým v ekonomike.

Určite aj turbulentnosť v spoločenskom vývoji za posledných 100 rokov prispela k zásadným zmenám vo vývoji obyvateľstva. Svedčí to okrem iného aj o významnom prepojení a vzájomnom ovplyvňovaní sa medzi demografickým vývojom na jednej strane a spoločenským a sociálno-ekonomickým vývojom na druhej strane.

Pohľad na 100 rokov vývoja obyvateľstva na Slovensku umožňuje pochopiť zákonitosti vo vývoji obyvateľstva a do budúcnosti môže slúžiť aj ako návod na predchádzanie nepriaznivému

demografickému vývoju a v prípade potreby ako návod na vyrovnávanie sa s dopadmi demografického vývoja na spoločnosť. Demografický vývoj sa totiž vyznačuje sinou kontinuitou a demografické vplyvy pretrvávajú sprostredkované cez vývoj počtu a štruktúry obyvateľstva celé desaťročia. Týka sa to samozrejme aj tých negatívnych vplyvov. Významné zmeny vo vývoji obyvateľstva po roku 1990, ktoré spôsobili výrazné rozdiely v predrevolučnom a porevolučnom demografickom vývoji, prinášajú na Slovensku veľké demograficky podmienené výzvy, ktoré tu budú prítomné najmenej do polovice 21. storočia. Len pochopenie demografického vývoja v širšom kontexte umožní na ne správne reagovať.

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

29. ROČNÍK, 2/2019

VEDECKÉ ČLÁNKY

Boris Vaňo | Demografické výzvy na Slovensku na najbližšie desaťročia

Branislav Šprocha | Projekcia generaçnej plodnosti a sobášnosti v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním

Branislav Bleha, Boris Divinský | Faktory neurčitosti v predikciách vývoja zahraniçnej migrácie v Slovenskej republike

Branislav Šprocha | Demografická budúcnosť EÚ v prognózach Eurostatu

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky (vychází 4x do roka), distribuuje a objednávky prijímá ŠÚ SR, informační servis, Miletiçova 3, 824 67. Roční předplatné: 20 € (5 € za jeden výtisk).